

La Causa 365/1938 contra Maria Orvai Ferrer (II)

per Fanny Tur Riera

L'Eivissa que va veure néixer Maria Orvai Ferrer

Maria va néixer el dia de Sant Antoni de 1889. Aquell dia no havia deixat de ploure. De fet, a causa del mal temps molt pocs eivissencs es varen poder desplaçar a Portmany per viure el dia de festa grossa. A més, aquell any i l'anterior passaran a la història, especialment a Sant Joan de Labritja, per una passa de diftèria que va atacar de manera ferotge la població infantil. El mes anterior, el desembre de 1888, havien nascut a la ciutat 28 infants, 14 nois i 14 nenes.¹

Les recents festes de Nadal s'havia produït a les Pitiüses un fet malauradament ben habitual: un naufragi. Uns vesins de Balansat havien anat a Formentera per passar les festes a l'illa, segurament per visitar algun familiar. Es varen embarcar en un petit falutx i varen anar a pescar. Poc després el falutx es va trobar destrossat contra les roques sense rastre dels seus tripulants. No va ser aquest l'únic incident d'aquell any que començava. A causa del costum de sortir a pescar amb dinamita, de tant en tant es produïa alguna desgràcia, com va passar aquell gener a un al·lot quan va anar a pescar a s'Illa Plana. Va ser portat a l'Hospital i tot i que va salvar la vida va perdre un braç. El varen atendre els metges Josep Ramon i Sastre i Antoni Llobet, molt actius durant les diferents epidèmies i passes que sovint atacaven la població en aquells anys.

1. *El Ebusitano*. 2 de gener de 1889. Hemoteca Municipal d'Eivissa (HME).

Resum

Aquesta és la segona part d'un article que explica un episodi esdevingut durant la guerra civil espanyola i que fou protagonitzat per una veïna de la ciutat d'Eivissa, Maria Orvai Ferrer, que va ser acusada de vendre objectes de culte religiós procedents dels saquejos que es varen produir als temples de la ciutat durant la contesa per part d'alguns milicians descontrolats. A l'encausada, se li va formar consell de guerra i se li va aplicar el Codi de Justícia Militar de setembre de 1890 per part dels militars rebels que s'havien revoltat contra el legítim govern de la República. A la Causa que se li va formar en contra seua, se li va adjudicar el número 365/1938.

Mots clau: història política i eclesiàstica, guerra civil espanyola, repressió, judicis, memòria històrica, objectes religiosos.

Abstract

This is the second part of an article that explains an episode occurred during the Spanish civil war and was carried out by a resident of the city of Eivissa, Maria Orvai Ferrer, who was accused of selling religious objects from the attacks that were perpetrated against the city's temples during the fight by some uncontrolled militiamen. The defendant was court-martialed and the Code of Military Justice of September 1890 was applied to her by the military rebels who had risen up against the legitimate government of the Republic. The cause that was formed against her was awarded number 365/1938.

Keywords: political and ecclesiastical history, Spanish Civil War, repression, trials, historical memory, religious objects

Per altra banda, els vesins es queixaven de les poques barques que hi havia disponibles perquè els passatgers poguessin desembarcar del vapor correu quan arribava a l'illa i arribar al moll. Els passatgers havien d'esperar a bord molta estona esperant que hi hagués embarcacions disponibles.

Gràcies al comerç de la sal, després de temps més fluïxos l'activitat del port va reviscolar aquell hivern. Això significava un port més actiu i més vesins contractats a la Salinera. A principi de gener es trobaven ancorats en el port 10 vaixells alhora.²

Mentrestant, el barri de la Marina vivia ple d'activitat i comerços

com la confiteria La Moderna, de Sebastià Roig, ubicada a la plaça de Sant Elm, 14, que oferia els seus productes a vesins i foravilers. Altres botigues de la mateixa plaça eren la de Joaquim Riera, que venia pastes italianes, fideus, sucre, cafè, te, midons, cromos, etc., o la de J. Marí Torres a la vesina plaça de la Constitució, als peus des *Rastrillo*.

La Causa 365 contra Maria Orvai Ferrer

Com explicàvem a la primera part d'aquesta història, el novembre

2. *El Ebusitano*. 6 de febrer de 1889. Hemoteca Municipal d'Eivissa (HME).

de 1937 arran de la denúncia interposada a través d'un al·lot, tot i que instigat per altres persones, les autoritats militars varen obrir diligències prèvies amb el número 450 contra Maria Orvai Ferrer, vilda de Ricard Verdera, «[...] con el fin de esclarecer la procedencia de objetos de culto católico hallados en un terreno de la propiedad de dicha mujer [...]».³ Una vegada finalitzades, aquestes diligències havien tengut com a conseqüència la incoació de la causa 365/1938 pel mateix motiu. Això va ser suficient perquè la dona fos acusada d'un delictes d'auxili a la rebel·lió tipificat a l'article 240 del Codi de Justícia Militar del 27 de setembre de 1890. Maria, que portava el nom de sa mare, vivia al domicili familiar del carrer del Portal Nou on s'havia criat amb els pares i la seua germana Vicenta.⁴

En la primera part vàrem parlar de les diligències prèvies, dels diferents advocats que va tenir Maria i de les declaracions prestades per diferents representants de l'església per tal d'esbrinar la procedència dels objectes trobats. La causa, incoada durant la guerra, va continuar instruint-se acabada aquesta. Havíem acabat el primer capítol amb les declaracions de tres veïns i coneguts de Maria, Miquel Marí Pol, Josep Prats Marí i Miquel Costa Bonet *Maimó* en qualitat de testimonis. Continuarem en aquesta segona part amb la declaració d'una altra dona empresonada que va conèixer Maria i que té la seua pròpia història.

A principi de juliol de 1939 i a instàncies del jutge instructor, el comandant del cos d'investigació i vigilància Josep Nadal Rosselló va informar que els intents de demostrar la vinculació de Maria Orvai amb el robatori d'objectes religiosos encara no havien donat resultats,

Carrer des Portal Nou, a Dalt Vila, el 1935 (fotografia d'Ursula Sternau).

però havien tengut coneixement de dues dones que es relacionaven amb l'acusada. Les dues estaven empresonades, la primera a Eivissa i la segona a les *Hermanitas* de Palma: eren Maria Ripoll Riera *Vella* ('Veya') i Dolors Mengual Vallès *Lola*, respectivament.

El mes de setembre de 1939 la causa 365 ja tenia un nou instructor, Oscar Monteis Porta, tinent de complement de cavalleria, i l'auditor va ordenar que Dolors Mengual fos interrogada, en presència de

l'advocat de Maria, que aleshores era el capità d'artilleria Honorat Sureda, però a final de mes també va renunciar per ser incompatible amb la seua responsabilitat com a jutge instructor de responsabilitats polítiques de Balears.⁵ A començament d'octubre varen ser nomenats defensors d'ofici titular i suplent dos tinentes d'infanteria: Joan Martín

3. Diligències prèvies núm. 450/1937. 3 de desembre de 1937. Varen ser incorporades a la Causa 365/1938. Arxiu de la Comandància Militar de Balears.

4. Registre civil. Matrimonis. 1911. VIII – Demografia. Arxiu Històric d'Eivissa i Formentera (AHEiF).

5. Causa 365/1938, p. 73-74. 24 i 26 de setembre de 1939. Arxiu de la Comandància Militar de Balears.

El Convent, Dalt Vila, abril de 1936 (fotografia d'Ursula Sternau).

Liaño i Antoni Bennassar Bibiloni. Dies després, el primer va acceptar i el segon va renunciar argumentant que feia més de vint anys que era resident a la ciutat.⁶

El testimoni de Dolors Mengual Vallès

No consta a la causa contra Maria Orvai que s'interrogàs finalment a Maria Ripoll Riera. Aquesta dona ja apareix a la Causa general de les Pitiüses, la 437/37.⁷ Va ser inculpada en la causa 5/1939 i el 30 de juliol de 1940 fou jutjada en consell de guerra a Palma i condemnada a 8 anys de presó major per 'excitació a la rebel·lió' i per haver manifestat públicament opinions contràries al colp d'estat militar. Tal com recull Josemi L. Romero, el jutge instructor dictà el sobreseïment definitiu del seu cas l'agost de 1948.⁸

Pel que fa a la segona dona, Dolors Mengual Vallès, era nascuda a Vilallonga (Tarragona), havia estat

alliberada per resolució del consell de guerra celebrat el 7 d'agost de 1939 i el 27 de desembre d'aquell any se li va prendre declaració a Barcelona, on residia en el carrer Nou de la Rambla número 65 d'ençà que havia sortit de la presó de Palma.⁹ Declarà tenir 34 anys i ser fadrina i saber llegir i escriure. Quant a professió, es va anotar que era «de su casa».¹⁰ Va negar haver participat en cap activitat amb les milícies republicanes o haver comprat o venut cap objecte a Maria Orvai. Assegurà també, com era habitual en aquesta situació, per evitar ser encausats i condemnats pels colpistes, que va marxar de l'illa amb els milicians republicans, però que ho va fer pressionada per Josep Tur Torres, qui moriria després a Barcelona «[...] y a quien desgraciadamente debe el estar mezclada con este desagradable asunto.»¹¹ Això sí, no va donar cap nom de cap company que hagués fet el viatge a València quan varen fugir de l'illa així com tampoc informació d'on podien ser «[...] los objetos procedentes del saqueo que se desembarcaron en la Península [...]».¹² Era habitual i comprensible que algunes dones en-

causades declarassin, per intentar minvar la condemna, que s'havien mogut instigades per algun home. Així va passar també amb la causa 1115/1936 contra Margalida Roig Colomar *Llogat*, Maria Ramon Marcelino *Pajaritos*, Margalida Ramon Ripoll i Maria Torres Riera. Hi ajudava el fet que les autoritats franquistes no contemplaven que una dona pogués tenir iniciativa per encapçalar cap acció, com així expressaven sovint per escrit.

Dolors va reconèixer haver conegut i tractat a l'acusada, perquè era propietària del cafè Bataclan, que solia freqüentar fins que va abandonar l'illa en direcció a València quan varen arribar les tropes franquistes a Eivissa. Tant el cafè Bataclan com el local Danzing eren llocs habituals de trobada d'alguns membres de l'esquerra de l'illa.

Altres acusats mencionats

Altres causes contra dones mencionades a l'expedient de Maria Orvai són la 737/1939 contra Maria Martínez Prats, del qual era jutge el capità d'infanteria Antoni Marí Juan. Altres noms també esmentats a l'expedient són el de Guillem Tuells Riquer, Antoni Riera Bonet *Mallol*, Bartomeu Tur Micaela *Barda* o Miquel Torres Planells.

Petició d'absolució

L'any següent, el 24 de juliol de 1940, el mateix fiscal signà la petició d'absolució de Maria Orvai davant el consell de guerra argumentant que «[...] por entender que no resulta probada ninguna acusación contra ella [...] iniciada la presente causa con motivo de haberse encontrado en un desmante de la muralla de Ibiza, [...] ciertos objetos procedentes de saqueos, no ha logrado demostrarse conexión alguna de la procesada con tal hallazgo, mas que la de tener su casa en aquella vecindad, aunque sin comunicación directa con el sitio donde los objetos se encontraban. Cuando dicha mujer llevaba mas de un año en prisión se encontraron en su do-

6. Causa 365/1938., p.75 i 77. 7 i 13 d'octubre de 1939. Arxiu de la Comandància Militar de Balears.

7. L. ROMERO, J. M.; VIDAL RORRES, M. J. 437/37 *La Causa General de les Pitiüses*, Eivissa: Consell d'Eivissa i Formentera: Miquel Costa ed., 2001, p. 282-283.

8. L. ROMERO, J. M.; VIDAL RORRES, M. J. 437/37 *La Causa General de les Pitiüses*, Eivissa: Miquel Costa editor: Consell d'Eivissa i Formentera, 2001, p. 283.

9. Causa 365/1938, p. 89. Arxiu de la Comandància Militar de Balears.

10. Causa 365/1938, p. 83-84. Arxiu de la Comandància Militar de Balears.

11. Causa 365/1938, p. 83-84. Arxiu de la Comandància Militar de Balears.

12. Causa 365/1938, p. 83-84. Arxiu de la Comandància Militar de Balears.

micilio ciertos objetos que de momento podían ser pertenecientes a Iglesias, tales una campana sin badajo y una especie de copa, cuya procedencia no ha podido probarse [...]».¹³

Consell de guerra i sentència

El consell de guerra es va celebrar a l'Escola d'Arts i Oficis de Palma a les 10 del matí del 3 d'octubre de 1940. El tribunal estava presidit pel tinent coronel d'artilleria Josep Vilanova Salado. Altres membres eren els capitans Joan Pujol Llabrés, Llopis Garcia, Miquel Gili Esteva, Joan Clar Aloi i Bartomeu Llompart Ginart en qualitat de vocals. Com a suplents figuraven els capitans Antoni Pizà Salas i Maties Calafat Gelabert. El vocalponent era l'oficial primer del complement del cos jurídic militar Jacint Feliu Blanes. El ministeri fiscal estava representat per l'oficial Gabriel Fuster Fortesa. Exercia de *defensor* —després de diverses renúncies i canvis a més de la mort del primer, Amador Tur Oliver—, el capità de cavalleria Raimundo Bo Cabrera.¹⁴ Maria Orvai Ferrer era present, però va renunciar a fer cap declaració.

Tant el fiscal com el defensor varen intervenir. El fiscal va retirar l'acusació, el defensor va estar d'acord amb la petició i el consell de guerra ordinari va absoldre per unanimitat a Maria Orvai Ferrer, considerant «[...] que los hechos relatados [...] no prueban que la encartada cometiera acto delictivo alguno [...]».¹⁵ Maria havia sortit de la presó més d'un any abans, el juliol de 1939.

La sentència d'absolució va fer un resum dels fets dels quals s'acusava a Maria: «[...] habiendo sido hallado en un desmonte perteneciente el terreno desmontado a la zona de guerra, lindante con el domicilio de la hoy procesada [...], una

Escala del Seminari, Dalt Vila, abril de 1935 (fotografia d'Ursula Sternau).

campana y una copa que pudieran proceder de saqueos de Iglesias, fue procesada la referida Maria Orvay, sin que ni en el sumario ni en el plenario se haya podido demostrar que dichos objetos procediesen de saqueos ni tampoco que fueran propiedad o mejor dicho los tuviera en su poder la hoy procesada [...]».¹⁶

Mort de Maria Orvai Ferrer

Maria va morir a Palma, on residia, el 18 d'abril de 1970. Tenia 81 anys. Era vilda de Ricard Verdera, amb qui havia tengut sis fills:

Maria, Joana, Raquel, Vicenta, Ventura i un altre que havia mort abans que ella i del qual només sabem la seua inicial, J., que havia estat casat amb Maria Planells. Maria tenia almanco una germana, Vicenta, vilda de Francesc Rois Roig, mort dos anys abans.¹⁷

El dia de la seua mort la premsa local publicava que els astronautes de l'Apol·lo XIII havien arribat sans i estalvis a la Terra. Espanya vivia encara sota una dictadura, conseqüència del colp d'estat militar que

13. Causa 365/1938, p. 86. Arxiu de la Comandància Militar de Balears.

14. Causa 365/1938, p. 97. Arxiu de la Comandància Militar de Balears.

15. Causa 365/1938, p. 98. Arxiu de la Comandància Militar de Balears.

16. Causa 365/1938, p. 98. Arxiu de la Comandància Militar de Balears.

17. *Diario de Ibiza*. 13 de desembre de 1968. 17 de maig de 1970. Hemeroteca Municipal d'Eivissa (HME).

Carrer d'Emili Pou
o de sa Séquia,
març de 1936
(fotografia
d'Ursula
Sternau).

Els efectes de la guerra continuaven ben vius. Encara existien els que s'anomenaven *topos*, persones que per motius polítics havien estat anys o dècades amagats per evitar les represàlies de la dictadura franquista. Així, després de trenta-quatre anys, va sortir del seu amagatall Saturnino de Lucas Gilsanz. Havia estat el batle republicà del seu poble, a Segovia. Acabava de fer 59 anys i era resiner. Se'l donava per desaparegut i s'havia amagat per por de «las responsabilidades que hubieran podido derivarse de su actuación como alcalde de dicha localidad, hasta que comenzó la cruzada de liberación española».¹⁹ Havia estat nomenat batle pocs mesos abans del 18 de juliol. Això va bastar perquè hagués de fugir i amagar-se. Primer ho va fer a la casa del capellà del poble i després a ca un germà, on havia estat tots aquells anys a les golfes de la casa. Va sortir després que prescriguessin les actuacions i responsabilitats derivades de la «cruzada de liberación». Mentrestant els prínceps d'Espanya, avui reis emèrits, arribaven a Roma en viatge oficial en representació del cap d'Estat. El dictador tardaria encara més de cinc anys a morir.

FANNY TUR RIERA ■

Carrer de Sant Jaume des de la murada, abril de 1936 (fotografia d'Ursula Sternau).

va causar l'esclat d'una guerra i la persecució de molta gent a la qual els colpistes acusaven d'auxili a la rebel·lió amb les excuses més inversemblants.

A Vila s'anunciaven comerços tradicionals com Can Matà o la llibreria Verdera o més nous com Foto Ibiza i Foto Raymar al passeig de s'Alamera i restaurants com Casa Manila i Es Prensó, a ses Figueretes, o el bar Fujijama. Tot i que no amb la mateixa virulència, les epidèmies continuaven mostrant-se de tant en tant i metges com Octavi Labarta anunciaven campanyes de vacunació contra la pigota, malaltia que tantes vegades s'havia fet present a la ciutat i fora Vila durant la infantesa de Maria.

El mateix dia que moria a Palma Maria Orvai Ferrer, la premsa local recordava el primer aniversari de la mort de Josep Tur Riera, més conegut com *en Pepet des Sereno*, ocorreguda el 20 d'abril de 1969.¹⁸ Havia estat el poderós oficial major de l'Ajuntament d'Eivissa i procurador dels tribunals.

18. *Diario de Ibiza*. 18 d'abril de 1970. Hemeroteca Municipal d'Eivissa (HME).

19. *Diario de Ibiza*. 19 d'abril de 1970. Hemeroteca Municipal d'Eivissa (HME).